

STUDIES UIT BERGEN OP ZOOM

MONOGRAFIE I

HET KLEINE HOF AAN DE GOUDENBLOEMSTRAAT

**Dit boek is één van de
digitale heruitgaven
van eerdere publicaties door de
Geschiedkundige Kring
Stad en Land van Bergen op Zoom
ter gelegenheid van het
vijftigjarig jubileum in 2018**

STUDIES UIT BERGEN OP ZOOM

Bijdragen tot de geschiedenis uitgegeven door de
Geschiedkundige Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom

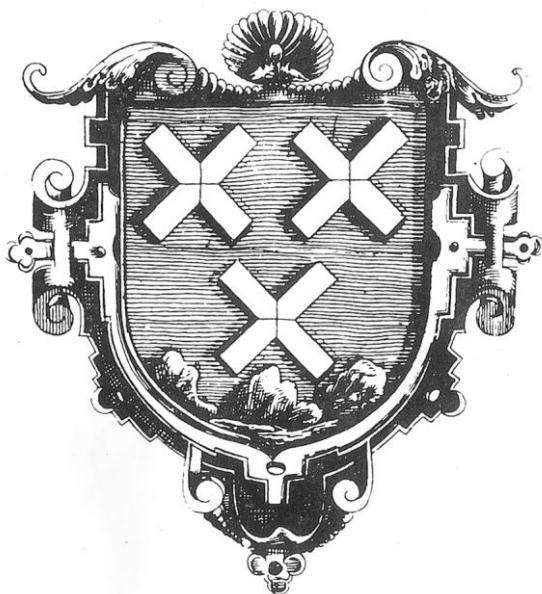
Reeks monografieën

1

Het Kleine Hof aan de Goudenbloemstraat

door

W.A. van Ham en J.L.C. Weyts

BERGEN OP ZOOM 1978

Lijst van illustraties

1, 3, 6.

Tekeningen P. van den Bulck naar schetsen van W. van Ham

2, 4. 5. 8, 9, 10, 11, 12, 13,

Beeldbank WestBrabants Archief

7.

tekening Fr. Paul van Mansfeld

14-16

schetsen van P. van den Bulck naar kadastrale plans.

17, 18, 19, 20, 21, 28 en omslag achterzijde

ir. J. Weyts

22. 24, 26, 27, 29. 30. 32, 33

foto ir. J. Weyts

25, 31, 33, 34 en omslagfoto

C. Vanwesenbeeck.

Errata zijn verwerkt

Inhoud

Voorwoord	6
Bestuur	8
Redactie	8
Medewerkers aan deze monografie	8
Overzicht van de geschiedenis	9
De oudste situatie	9
Nieuwe toestanden	12
Het tweede huis van de markies	13
Verwoesting en herstel van de omgeving	19
Het tegenwoordige huis	25
De bouwheer, Jan de Bergaigne	26
‘In het Kleine Hof’ wordt ‘Crayenburg’	31
De Meerse Tuin	35
Van hoveniers en gastarbeiders (1849 - 1976)	40
Aantekeningen	43
Bouwgeschiedenis	46
De vroegere bebouwing	46
Het huidige huis	47
De restauratie	57
Grote afbeelding van Meerse tuin en Berg van Zwart	61

VOORWOORD

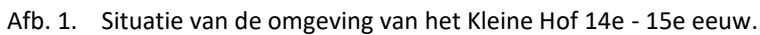
De wijze waarop de doeleinden van onze Geschiedkundige Kring worden nagestreefd, vereist telkenmale aanpassing aan de eisen van de tijd, de grootte van de ter beschikking staande middelen en de actualiteit van bepaalde onderwerpen in de geschiedenis van Stad en Land van Bergen op Zoom.

Naast de publicatiereeks 'Studies uit Bergen op Zoom' is uitgegeven een tweetal kleine monografieën, die geschreven werden naar aanleiding van opgravingen en restauraties. Deze publicaties genaamd 'De Sint Jacobskapel aan de Vismarkt te Bergen op Zoom' en 'De huizen Draeck en Scherminckel' verschenen in 1976 in ongelijk formaat en buiten verantwoordelijkheid van de redactie van de 'Studies'.

In overleg met de redactie is thans besloten de in de toekomst te verschijnen monografiën onder te brengen in een afzonderlijke reeks, weliswaar eveneens onder de titel 'Studies uit Bergen op Zoom' doch met een afzonderlijke nummering. Tot ons groot genoegen bleek de redactie bereid, de zorg voor deze nieuwe reeks op zich te willen nemen.

Het gereedkomen van de restauratie van het belangwekkende pand 'Het Kleine Hof' aan de Goudenbloemstraat vormt een gereede aanleiding met deze reeks kleine monografieën een aanvang te nemen. De schrijvers van dit overzicht waren bij de restauratie zeer betrokken. Het bestuur van de Geschiedkundige Kring is de redactie en de schrijvers bijzonder erkentelijk voor het actieve aandeel dat zij hebben gehad in de totstandkoming van deze monografie.

Namens het bestuur van de
Geschiedkundige Kring van
Stad en Land van Bergen op Zoom,
Dr. E.G.H. Härtel, voorzitter.

Bestuur

Dr. E.G.H. Härtel, voorzitter

Alb. van Rijckevorsel, secretaris

H.B. Ydo, penningmeester

leden:

E. van Bladel

Mej. C.M.J. Joosen

C.H.J. van Niftrik

Redactie

W.A. van Ham, secretaris, gemeente-archief Bergen op Zoom

leden:

Drs. W.C.M. Stuart M. Venselaar

C.C.J. van de Watering

Medewerkers aan deze monografie

W.A. van Ham

Ir. J .L.C. Weyts

OVERZICHT VAN DE GESCHIEDENIS

door

W.A. van Ham

Het thans gerestaureerde huis 'Het Kleine Hof' en zijn terrein waren getuigen van enige opvallende wijzigingen in de plattegrond van de noord-oosthoek van de stad. De oudste situatie vond rond 1478 een einde onder meer door de aanleg van de Korenmarkt en de Korenbeursstraat. De tweede periode eindigde na een eeuw met de verwoesting van vrijwel de hele omgeving. Daarna was de toestand haast 3 eeuwen stabiel tot aan de ontmanteling van de vesting Bergen op Zoom. Daarmee begon de huidige periode die echter na 1945 enige ingrijpende veranderingen kende, zoals de bouw van een flatgebouw aan de Noordsingel en de afbraak van de kazerne aan de Korenmarkt. Gelukkig vonden enige onderdelen van het saneringsplan voor de binnenstad ten aanzien van deze wijk geen uitvoering.

De oudste situatie

Vóór 1478 vormde de omgeving van het latere Kleine Hof het randterrein van het gebied van de stad waarbinnen de lakennijverheid uitgeoefend werd.

De reden, waarom deze bedrijven hier hun plaats vonden is te vinden in de behoefte aan schoon water. Dit stadsdeel is het laagst gelegen binnen de stadsmuren (een kom van 4,5 meter boven normaal Amsterdams peil tussen de Kettingstraat en de Korenmarkt vormt het dieptepunt).

In de middeleeuwen moet dit één geheel hebben gevormd met de laagte van de Hoge en Lage Meeren, doch later is dat gebied door de

stadsmuren en wallen afgezonderd. De aanwezigheid van het omgrachte Ravelijn op den Zoom en het 'Eilandje' (een voormalig vestingwerk) in het stadspark wijzen eveneens op de vroegere situatie. Wellicht in het begin van de middeleeuwse stadsgeschiedenis is deze laagte door een kanaaltje, de Grebbe genaamd, met de havenkom verbonden. Een hoogte van ruim twee meter nabij de Vismarkt is daarbij door gegraven.

De Grebbe werd zodoende een aanvoerkanaal van vers water. Dit kwam door een sluis bij "Verloren Cost", een punt ter hoogte van het flatgebouw aan de Noordsingel, de stad binnen. Een zijtak van de Grebbe was de Vul- of Vuylbeek (de naam is waarschijnlijk ontleend aan de lakenvolders) die langs de tegenwoordige Pastoor Lancrietstraat tot aan de Wouwsestraat voerde.

De Blauwehandstraat en zijn zijstraatjes kenden talrijke bedrijfsgebouwen ten behoeve van de lakennijverheid. Van die straatjes was de Wijngaardstraat (Goudenbloemstraat is een moderne naam) het meest noordelijke zijstraatje. In tegenstelling tot de andere, die meestendeels bij de Vuylbeek hun eindpunt vonden, boog de Wijngaardstraat noordwaarts om en liep dan waarschijnlijk dood tegen de stadswal. De Verloren Cost was toen nog geen stadsuitgang van belang.

Het is niet mogelijk een scherp beeld te krijgen van de situatie van de Wijngaardstraat en de omgeving in die tijd. Het staat vast dat ongeveer bij de bocht de straatnaam veranderde in Volderstraat. Aan de oost- en noordkant lag een uitgestrekt perceel dat 'de Zale' heette. Nabij de stadswal gebruikte men de naam Wijngaardstraat en Volderstraat naast en door elkaar ¹).

¹ R 213 fol. 62v en 74.

De lakennijverheid werd beoefend in een aantal bedrijfsruimten, te weten de weverijen, ramerijen, volderijen en ververijen. De weverij vond waarschijnlijk bij de wevers thuis plaats; tot in de achttiende eeuw kon het weven nog als huisindustrie worden beoefend. De afwerking bestond uit wassen, drogen, vollen, verven, en wederom drogen. Na het wassen werden de lakens gespannen op de zogenaamde ramen.

Bij het 'vullen' of 'vullen' werden de weefsels met zogenaamde 'vol-aarde' gevuld, waardoor zij soepel werden (verviltten). Deze werkplaatsen heetten volderijen. Ververijen waren plaatsen, waar de lakens werden geleverd. De naam Blauwehandstraat herinnert nog aan de blauwe handen die de ververs bij hun arbeid kregen.

Voor een en ander waren open terreinen nodig, waar de omvangrijke ramen konden worden geplaatst. Deze hoek van de stad was nog grotendeels onbebouwd, er was dus voldoende ruimte. Het schone water kon men, zoals reeds uiteengezet, uit de Grebbe en de Vulbeek halen.

Aan weerszijden van de straat was de bebouwing erg open. Hier vonden onder andere een ramerij en een volderij ²⁾ en een stoof (badhuis) een plaats ³⁾. Voorbij de bocht lagen enige boomgaarden ⁴⁾. De buurt heette daar ook wel 'bij Verloren Cost' ⁵⁾.

In de loop van de vijftiende eeuw raakte de lakennijverheid in verval. De gebouwen en terreinen kregen toen andere bestemmingen.

² Stadsregister fol. 67v, 107v.

³ Stadsregister fol. 122.

⁴ Stadsregister fol. 88, 96 en 146.

⁵ R 214 fol. 8.

Nieuwe toestanden

De vestiging van de Minderbroeders in het huis ‘de Zale’ vond wellicht in 1464 plaats, misschien twee jaar later ⁶). In elk geval kregen de broeders een flinke lap grond om er hun klooster, kerk en kerkhof te vestigen. Het complex kreeg poorten aan de Minderbroederstraat en aan de Goudenbloemstraat ⁷).

Tien jaar nadien vestigden zich de Cellebroeders of Alexianen in de stad op een perceel aan het Pape Norijsstraatje. Enige jaren nadien is dit waarschijnlijk tevoren doodlopende steegje verbreed en verlengd en voortaan Lange Nieuwstraat genoemd (thans Korenbeursstraat ⁸). Wellicht in verband met de bedoeling een begijnhof buiten de wallen te stichten ging de stad plannen uitvoeren om de Verloren Cost als stadsuitgang meer betekenis te geven. De werkzaamheden zijn kennelijk in 1482 begonnen ⁹).

In datzelfde jaar wordt de ‘Nieuwe Plaetse’ bij Verloren Costpoort aangewezen als handelsplein voor hout, mutserd en turf ¹⁰). Later heeft men hier huiden verkocht, zodat de naam ‘Nieuwe Huijdemerct’ in gebruik kwam. De poort heette naar Antwerps voorbeeld ook wel ‘Croonenborchpoorte’ of naar het Begijnhof ‘Begijnenpoorte’.

⁶ C.J. F. Sloomans in: Bijdragen tot de Geschiedenis van de Provincie der Minderbroeders in de Nederlanden XVI (1964), 94 e.v. zie ook R 214 fol. 17, 19 december 1466.

⁷ R 217, fol 101 en 214v.

⁸ H. Levelt, Het Cellebroedersklooster of De Bruers in de Nijeustrale, Bergen op Zoom 1923, 9 e.v.
Stadsrekeningen 1479/80 fol. 84v. en 1482/83 fol. 8v, 53.

⁹ Stadsrekening 1482/83 fol. 35.

¹⁰ Stadsarchief voorl. inv. nr. 158, fol. 9v.

Tenslotte veranderde de bestemming en werd het plein Korenmarkt ¹¹). Met de nieuwe straat en brug die in 1479 werden aangelegd zijn kennelijk bedoeld het deel van de Goudenbloemstraat dat vrijwel haaks op het oudste deel van de straat staat en naar de Korenmarkt loopt. Deze verbinding mondde vrijwel rechtstreeks uit op de achterpoort van het Minderbroedersklooster, die ter hoogte van de Dumontsdreef stond ¹²).

Ondertussen was de lakennijverheid vrijwel verdwenen ondanks pogingen onder meer in 1490 ondernomen door het aantrekken van volders uit Mechelen ¹³). In deze buurt vestigden zich enige brouwerijen in gebouwen waar voorheen de lakennijverheid plaats vond. Ook de naam Volderstraat verdween; kennelijk kwam de verbinding in de richting van de Verloren Costpoort in onbruik. Verrassenderwijs duikt de naam in de zestiende eeuw op voor een straatje achter de Blauwe Hand in de gelijknamige straat ¹⁴).

Het tweede huis van de markies

De familie van de heren van Bergen op Zoom was door banden van devotie met de Minderbroeders verbonden. In 1489 bestond een 'oratoriehuis' (aanbouw aan de kerk van waaruit de heer de mis kon volgen) aan de Minderbroederskerk. In dat jaar werd het hersteld of nieuwgebouwd ¹⁵). Hetzelfde vond plaats in 1494 ¹⁶) De glasmaker

¹¹ Voorl. inv. nr. 162 fol. 121 ven R 221 fol. 55. R 215 fol. 201 en 202 bis.

¹² Voorl. inv. nr. 31 fol. 5, Stadsrekening 1479/80 fol. 34v-38; Stadsrekening 1476/77 fol. 37v.

¹³ Stadsrekening 1490/91 fol. 91 v.

¹⁴ R 217 fol. 179v en R 218 fol. 173.

¹⁵ ARR 649 fol. 45 e.v.

¹⁶ ARR 650 fol. 111.

Willem de Rouck leverde een raam ten behoeve van het klooster in 1496 ¹⁷).

In 1560 maakte Anna van Bergen, weduwe van Robert van Arenberg, eerder weduwe van Hendrik van Montfoort heer van Abbenbroek, haar testament. Zij wenste bijgezet te worden vóór het hoogaltaar van de Minderbroederskerk waarvoor zij het klooster 400 Karolusguldens schonk, alsmede 100 Karolusguldens voor de verbouwingskosten ¹⁸). De heer van Bergen op Zoom kocht in 1501 en 1502 gedeelten van een huis van de erfgenamen van Florijs Jacobszoon, gelegen in de Wijngaardstraat tegenover het priesterkoor van de Observantenkerk ¹⁹). Dit perceel strekte achterwaarts tot aan de Moergrebbe (zie [schetskaart 1](#)). Een huis, dat in 1501 nog toebehoorde aan Cornelie, weduwe van Jan Coelgeneenszoon Geertszoon, in 1523 aan Adriaan van Meerdervoort, in 1529 aan Willem van Lier en Digne van der Meere te Antwerpen, nadien aan Willem van der Meere, werd in 1534 ten behoeve van de Markies aangekocht. Dit was een huis met hof, stalling enz, gelegen in de Wijngaardstraat, oostwaarts strekkende tot aan de Grebbe, noordwaarts tot het huis, in 1501 gekocht ²⁰). (zie [schetskaart nr. 2](#)).

Deze aankoop omvatte meer: namelijk een huis door Wouter Janssen te Vroenhout en Anthueni Potters echtgenote van Jan Hamans in 1531 verkocht aan meester Cornelis Reedtgeldt, pastoor van het Begijnhof. Dit huis stond op de hoek van twee straten, waarschijnlijk de Wijngaardstraat en de nieuwe verbinding met de Korenmarkt.

¹⁷ ARR 650 fol. 59.

¹⁸ ARR 93.

¹⁹ R 215, fol. 203, 207v.

²⁰ R 217 fol. 300, 219 fol. 22 en 266v.

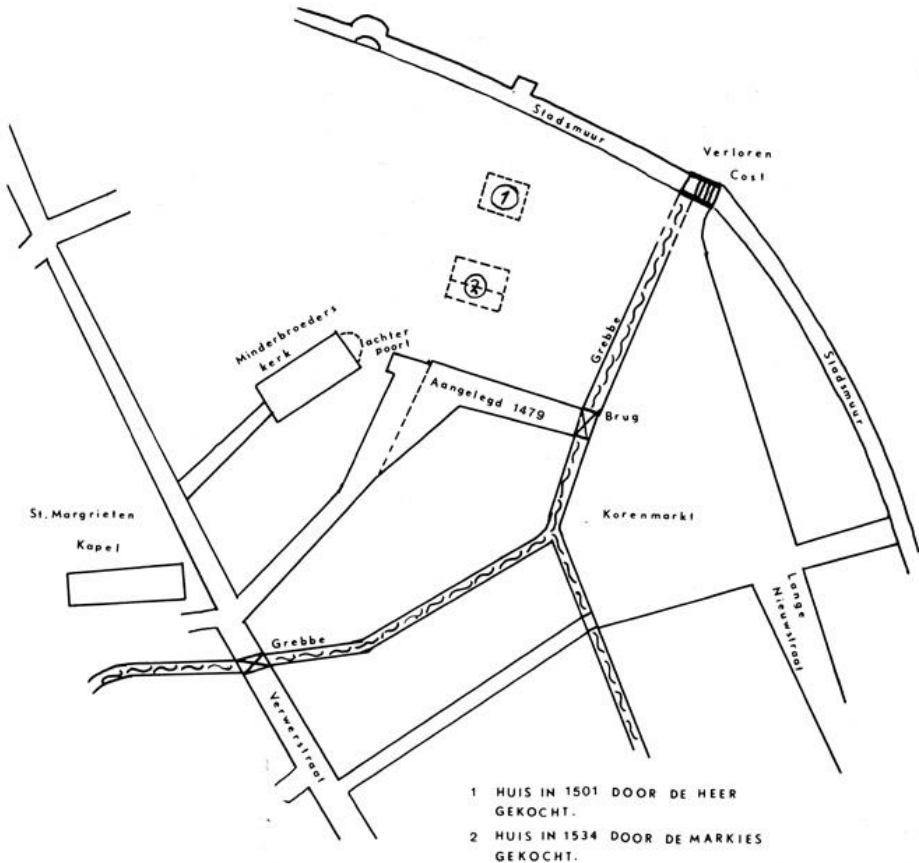

Afb 2. Wapen heren en markiezen uit het huis Glymes. Ingekleurde tekening van Fons Gieles, naar een voorbeeld in *Le Roy, Notitia Marchionatus Sacri Romani Imperii*. ([pag 485](#))

Drie jaar nadien was Cornelis deken van de kerk van Tholen geworden en verkocht hij zijn huis aan Willem van der Meere. Willem betrok het bij zijn bestaande (grotere) huis en droeg het in 1534 over aan de markies²¹). Het eerstgekochte huis was in 1532 drossaardswoning: dit huis en de bijbehorende 'godskamers' (êenkamerwoningen, gratis ter

²¹ R 219 fol 106, 266v, 267.

bewoning aan armen afgestaan) zijn in dat jaar grondig opgeknapt ²²⁾. Ook het volgende jaar zijn deze werkzaamheden voort gezet ²³⁾. Wellicht waren de nieuw gekochte panden in prima staat: pas in 1543 vernemen we iets van bouwwerkzaamheden aan die huizen. Aangezien het markiezenhof al in 1541 het Groot Hof is genoemd,

Afb. 3. Situatie van de omgeving van het Kleine Hof 15e - 16e eeuw.

²² ARR 936 ongefol. ARR 6, fol. 198.

23 ARR 937 ongefol.

moeten de huizen (inclusief het in 1501 gekochte?) tussen 1534 en 1541 zijn verenigd tot één gebouwencomplex, het Kleine Hof ²⁴).

In 1543 werd het bakhuis bij het Kleine Hof opgeknapt of nieuw gebouwd. Twee jaar later werd een gegoten ijzer aangekocht voor de schouw in het 'Salet' van het Kleine Hof. Ook de volgende rekeningen bevatten posten voor ijzerwerk, tingieterswerk, glazenierswerk, schouwvegen, enzovoort, in dat Hof ²⁵).

De domeinrekeningen geven slechts een summier beeld van het Kleine Hof. In 1551 vonden werkzaamheden plaats aan de tuin. Roeden en staken voor de heg werden te Borgvliet gehaald, de tuin werd omgespit, de plaats (het plein) werd opgeknapt ²⁶).

Omvangrijker werkzaamheden werden uitgevoerd in 1554. De onkosten beslaan een apart hoofdstuk in de domeinrekeningen. Tegen de komst van 'mijne vrouwe van Arenberge' vonden werkzaamheden plaats; van de stallen en het turfhuis werden de daken vernieuwd en kozijnen vensters en deuren gemaakt. Daarna werd het geheel van boven tot beneden op bevel van 'Mijn gen. vrouwe die Oude' (de markiezin-weduwe Jacqueline de Croy) gewassen, geschuurd, gewit en van gruis en vuilnis ontdaan. Een wat gepikeerde aantekening namens de Markies Jan IV van Glymes staat op de kant van de rekening: zonder zijn bevel mocht de rentmeester voortaan zulke excessieve reparaties niet meer laten doen ²⁷). De vrouwe van Arenberg was bovenvermelde Anna van Bergen. Zij woonde er tot haar overlijden op 15 juni 1563 ²⁸).

²⁴ ARR 938, 40v.

²⁵ ARR 938, 40v; fol. 34v, 46.

²⁶ ARR 939, 37.

²⁷ ARR 940, 36-38v.

²⁸ C.J.F. Sloomans, Jan Metten Lippen, Rotterdam 1945, 343.

Daarna begon de neergang van het gebouwencomplex. In 1571 bleken er vier gezinnen in het 'kleine huis' te wonen die geen huur betaalden ²⁹). De markiezin-weduwe Marie de Lannoy kreeg in 1577 het Kleine Hof als verblijfplaats toegewezen. Het is niet duidelijk of zij er heeft gewoond. Zij overleed 14 mei 1580 te Solre-le-Chateau, waarop haar omvangrijke bibliotheek werd verkocht ³⁰).

Kort daarna schijnt het huis verwoest te zijn. De gegevens ontbreken tot 1595, wanneer het lege erf wordt genoemd waarop het Kleine Hof had gestaan ³¹). Duidelijker is de armenrekening van 1612: 'seker huysinge, gestaen vast aen 't Cleijn Hof op de Coorenmert' heet geheel geruïneerd en de materialen verspreid ³²). Dit huis behoorde tot het gebouwencomplex van het Kleine Hof.

Afb 4 Situatie van de omgeving van het Kleine Hof, 1581. Detail van de kaart door F. Hogenberg in *Civitates Orbis Terrarum*. ([WBA KG074B](#))

²⁹ ARR 941, fol. 34, 44v.

³⁰ C.J.F. Sloomans, Jan Metten Lippen, 471; ARR 941, fol 32, 44v. Solre-le-Chateau ligt tegenwoordig in Frankrijk, departement Nord, arr. Avesnes-sur-Helpe.

³¹ Voorl. inv. nr. 43 fol. 105v.

³² Voorl. inv. nr. 820a, ongefol.

Hoe zag het Kleine Hof er uit?

Dat is moeilijk te zeggen. De stadsplattegrond door de vermaarde Jacob van Deventer omstreeks 1560 vervaardigd, vertoont een vlekvormige aanduiding van een gebouw ter hoogte van de huidige Dumontsdreef. Zijn navolger Frans Hogenberg graveerde in 1581 een stadsplattegrond waarop ter plekke een groot gebouw is aangegeven. Ieder die wel eens kritisch gebruik maakte van deze kaart kent de betrekkelijke waarde die zij heeft. Het is wel mogelijk dat de graveur beschikte over aanvullende schetstekeningen naast de kaarten van Van Deventer. Bij het eindproduct lette hij meer op de artistieke vormgeving dan op de topografische nauwkeurigheid. Leggen we de kaarten naast elkaar dan mogen we wellicht constateren dat het Kleine Hof een weinig ten noordoosten van de huidige bebouwing op de hoek van de Dumontsdreef stond afb. 3) ³³).

Verwoesting en herstel van de omgeving

Inderdaad begon in 1580 met de plundering van kerken en kloosters te Bergen op Zoom een periode waarin de burgerbevolking overlast werd aangedaan, de geestelijkheid verdreven en -vooral in de tachtiger jaren- tuchteloze en muitende soldaten leegstaande woningen onttakelden en van alles wat maar bruikbaar was ontteden.

Het pleit voor de geestelijke veerkracht van onze voorouders dat zij na deze moeilijke tijd weer een nieuw begin konden vinden. Na 1590 begint men het herstel van de stad krachtig aan te vatten. Als één van de geeigende middelen zag men het weer op gang te brengen van de lakennijverheid. Medio 1595 begonnen de pogingen daartoe.

³³ Prenten van Bergen op Zoom, Bergen op Zoom 1967, nr. 1.

Afb 5. Marie de Lannoy, markiezin van Bergen op Zoom [+ 1580].

Schilderij in het markiezenhof te BoZ. ([WBA RAW014005491](#))

Een zekere Toussain Face kreeg van de stad alle mogelijke faciliteiten; zo werd hem de voormalige brouwerij de Lelie aan de Korenmarkt afgestaan, alsmede het Klein Engels huis aldaar ³⁴). Een aantal

³⁴ R 227, fol. 172v, 201.

drapeniers uit Leiden kwam naar Bergen op Zoom. Prins Maurits, bezitter van het markiezaat, werkte eveneens mee en stond de gronden van het Minderbroederskerkhof en van het perceel waarop het Kleine Hof had gestaan aan de stad af. Ondanks deze hoge welwillendheid liep de zaak slecht af: Toussain maakte zich aan allerlei knoeierijen schuldig en vluchtte in juli 1596 de stad uit ³⁵).

Daarmee was de lakennijverheid niet helemaal van de baan: nog in 1600 exploiteerden een aantal drapeniers in een huis aan de Korenmarkt hun nijverheid ³⁶). Adriaan Walraven kreeg in 1599 betaling voor zijn 'massijne en de lakenrame' door hem op het erf van het Kleine Hof opgesteld en voor een wachthuis (corps de garde) dat daar had gestaan en bij het beleg van de stad door de soldaten was afgebroken ten behoeve van de fortificatie ³⁷). Onder 'massijne' moeten we hier wel 'machine' verstaan, in de betekenis van werktuig, in dit geval de lakenramen met toebehoren.

Na de lakennijverheid kreeg de militaire bestemming weer de overhand. Een deel van de Grebbe werd als drenk voor de paarden van de ruitery uitgegraven ³⁸). Op het erf van de Minderbroeders werd een nieuw kruithuis of 'poyerhuis' gebouwd, waar de ammunitie van de stad bewaard werd. Tevoren was dit in de Grote Kerk opgeslagen ³⁹). In 1606 was de stad in onderhandeling met Andries Andriessen, bleker te Zierikzee, over het inrichten van onder meer het Minderbroederskerkhof als Blekerij ⁴⁰).

³⁵ Stadsrekening 1596 ongefol. Voorl. inv. nr. 43, fol. 80 en 150.

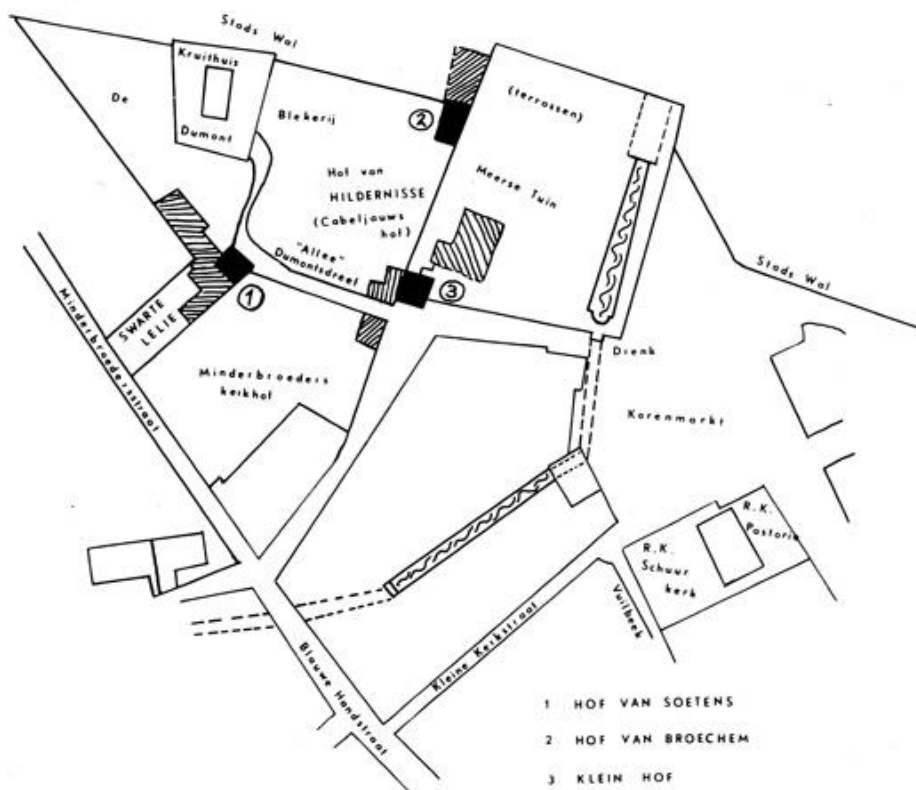
³⁶ Stadsrekening 1600, fol. 3.

³⁷ Stadsrekening 1599, fol 166.

³⁸ Stadsrekening 1600, fol. 182; Voorl. inv. nr. 286.

³⁹ Voorl. inv. nr. 44 fol. 24,24v, 28; nr. 286 fol. 255.

⁴⁰ Voorl. inv. nr. 44 fol. 53.

Afb 6. Situatie van de omgeving van het Kleine Hof, 17e - 18e eeuw.

Door de belegering van 1622 werd het militaire element in de stad eerder versterkt dan verminderd. Vooral militairen kochten huizen in Bergen op Zoom, bijvoorbeeld in de Minderbroedersstraat. Adriaan Schilperoord, commissaris van de Staten-Generaal (ook wel commies) die het munitiemagazijn moest beheren kreeg in 1618 een deel van het erf achter zijn hof in de Minderbroedersstraat en het magazijn in cijns van de stad. Dit perceel kwam tot aan de stadsblekerij, toen in gebruik van Jacques van Calmthout ⁴¹).

⁴¹ Voorl. inv. nr. 45, d.d. 13 april 1618.

Vijftien jaar nadien verkreeg Schilperoord een deel van de minderbroederkerkhof in cijns op voorwaarde dat hij er een 'loffelijke muur' omheen zou bouwen en daar geen deuren of vensters in zou laten maken ⁴²). In 1634 bleek dat hij in zijn aanbouw diverse woningen had ingericht ⁴³). De jaren daarop kreeg hij nog enige percelen in het minderbroederskerkhof erbij ⁴⁴).

Zijn erfgenamen verkochten in 1640 het huis en hof op het Minderbroederskerkhof aan Jacob Soetens, zijn opvolger als commissaris. ' 's Lands Magasijn' (het kruithuis) in het hof had recht van doorgang via een 'allee' naar de Korenmarkt. Er hoorden twee 'speelhuijsen' (tuinhuizen) bij: één in de hof en één boven op de Catte (vestingwerk in de buurt van de huidige Weverskat) ⁴⁵).

Thans heet de dreef Dumontsdreef en het verdwenen kruitmagasijn heette 'Dumont' naar kapitein Jacob du Mon, die het vóór 1724 bezat ⁴⁶).

In 1801 werd het geheel een boerderij genoemd ⁴⁷). Dit karakter hebben de overgebleven gebouwen thans nog.

Andere bouwactiviteiten werden uitgevoerd door Ritmeester Roeland van Os. Deze bouwde in 1628 aan de Minderbroedersstraat tot bij de Weverskat vier nieuwe woningen, wat hem 1600 Karolusguldens kostte. De stad subsidieerde met 50 Karolusguldens ⁴⁸). Ook deze

⁴² Voorl. inv. nr. 47 d.d. 5 aug. 1633.

⁴³ Voorl. inv. nr. 48 d.d. 1 dec. 1634.

⁴⁴ Voorl. inv. nr. 48 d.d. 26 maart 1636; Stadsrekening 1638 fol. 3, 28v, 32.

⁴⁵ R 236 fol. 166v.

⁴⁶ R 251 fol. 19.

⁴⁷ R 274, d.d. 16 jan. 1801.

⁴⁸ Voorl. inv. nr. 501a, bijl. stadsrekening 1628.

militair kreeg van de stad percelen van het minderbroedersklooster om er woningen te bouwen ⁴⁹).

Naast het huis 'de Swarte Lelie' van Soetens in de Minderbroedersstraat had in 1628 Merten Antonissen van Drunen, luitenant in de compagnie van ritmeester van Akeren, enige huizen in bezit. Hij mocht in dat jaar eveneens een deel van het Minderbroederskerkhof in gebruik nemen om zijn stal uit te breiden ⁵⁰). Zijn bezit ging later over aan commissaris Soetens.

Hierboven zijn reeds de stadsblekerij en de drossaard Broechem genoemd. Deze drossaard, eveneens een man van militair origine die eigenlijk Willem van der Rijdt heette, maar zijn naam ontleende aan een dorp in het Antwerpse waarvan hij heer was, verzocht al in 1623 aan de stad om de grachten rondom het Minderbroedersklooster te verbreden en te verdiepen om er vis in te zetten ⁵¹).

In 1624 bleek dat hij op het kerkhof een boomgaard met vijvers en andere 'verchierselen' tot 'grooten chierate van de plaetsse aldaer' had ingericht. Voorheen was het maar een 'vuylen uythoeck' betoogde hij. Hij kreeg nu een huis en erf van de stad in cijns ⁵²). Het zelfde jaar kreeg hij nog een huis met vijver, bomen en plantage aldaar in eigendom ⁵³). In 1700 heette het perceel nog de Bleeckerije, in 1731 echter het Hof van Hildernisse, ook wel Cabeljauwshof. Hildernisse verwijst naar de heerlijkheid (het verdrongen dorp) waarvan de eigenaar Hugo XIV de Groot tot in dat jaar voor een deel heer was. Cabeljauw was de vorige eigenaar, Appolonius Cabeljauw, eveneens

⁴⁹ Stadsrekening 1638 fol. 26v; Voorl. inv. nr. 294.

⁵⁰ Stadsrekening 1638 fol. 27; Voorl. inv. nr. 47. res. d.d. 1 mei 1628.

⁵¹ Voorl. inv. nr. 46 d.d. 5 mei 1623.

⁵² Voorl. inv. nr. 46 d.d. 9 febr. 1624.

⁵³ R 231 fol. 175.

een militair. Zijn weduwe verkocht in 1731 het huis ⁵⁴⁾ Op de maquette, c. 1750 door de Fransen van Bergen op Zoom vervaardigd, komt het huis, tegen de wal aan gebouwd, nog voor.

De oudste kadasterkaart van 1832 daarentegen toont het huis niet meer. Op het perceel staat, tegen het Kleine Hof aangebouwd, de tuinierswoning thans genummerd Dumontsdreef 2. Kennelijk is het huis rond 1800 (?) door een bescheidener exemplaar vervangen. Zo werd ook deze voorheen riant tuinwoning opgevolgd door het bescheiden huis van een tuinder. De deftigheid verliet wederom deze hoek van de stad.

Het tegenwoordige huis

In de vorige paragraaf is geschetst hoe rond 1622 de verwoeste en verlaten buurt met deftige ‘buitenhuizen’ werd bebouwd. Ook de plaats van het ‘Kleine Hof’ zou van deze herstelperiode genieten. In 1600 verzocht Willem Franssen Brouwers die ondermeer op het erf van het Kleine Hof twee huisjes had gebouwd aan de magistraat om een subsidie ⁵⁵⁾. Op het perceel waren de cijzen sinds 1597 niet betaald. De magistraat besloot daarom in 1624 het erf te naasten. In het desbetreffende besluit noemt de magistraat het erf een ‘publycq receptabel van allerhande vuylicheyte ende groot onchieraet van de plaetse aldaer’.

Daarom transporteert de stad de eigendom aan Mr. Johan de Bergaigne, burgemeester van de stad, tegen een cijns van 10 Karolusguldens per jaar, te voldoen op Sint Jan in de ‘midsomere’ (25 juni). De burgemeester moet er een ommuurde plantage aanleggen. In de kant van de akte staat dat de burgemeester aan die voorwaarde

⁵⁴⁾ R 242 fol. 108v; R 254, fol. 228; Stadsrekening 1700 fol. 12v.

⁵⁵⁾ Voorl. inv. nr. 230, fol. 186.

voldaan heeft en dat daarom de Cijns werd verminderd tot 4 karolusguldens: 2 voor de armen en 2 voor de stad ⁵⁶).

Aansluitend aan dit werk werd het water van de Drencke (deel van de Grebbe) aan de Korenmarkt met een 'loffelijke' muur afgescheiden. Een stenen riool werd ten behoeve van de afwatering aangelegd. Burgemeester de Bergaigne moest de helft van de muur betalen ⁵⁷). Bij resolutie van de magistraat van 17 maart 1626 werd aan de Bergaigne een som van 50 Karolusguldens toegekend omdat hij 'de strate neffens de heer gouverneur' had versierd met een 'loffelijke timmeragie van een huis ende appendentien'. Appendentiën zijn bijgebouwen. Pas in 1630 werd deze som verrekend. Dit hield verband met de verlegging van de Drencke, die in 1629 aan de orde kwam en waarover men het pas het volgende jaar eens werd. De Bergaigne moest de stad daarvoor 250 Karolusguldens geven, waarmee de 50 Karolusguldens ineens verrekend werden, zodat hij maar 200 guldens schuldig was. Men formuleert de verdienste van de Bergaigne nog eens: hij heeft een huis in de hof gebouwd en het erf, voorheen 'een vuile onnutte plaetse geweest sijnde' tot eenen cierlijcken hoff geapproprieerd' ⁵⁸).

De bouwheer, Jan de Bergaigne

Wie was de bouwheer van het nieuwe huis in het Kleine Hof? Hij behoorde in elk geval tot de klasse van reeds enigszins bemiddelde personen die aangesteld werden tot gaarders van de belastingen, die namens de Staten-Generaal in stad en land van Bergen op Zoom werden ingevoerd. De opbrengst diende om de kosten van de oorlogsvoering tegen Spanje te bestrijden.

⁵⁶ Voorl. inv. nr. 46 d.d. 16 juni 1624, 25 sept en 26 sept 1624.

⁵⁷ [in gedrukte publicatie niet vermeld]

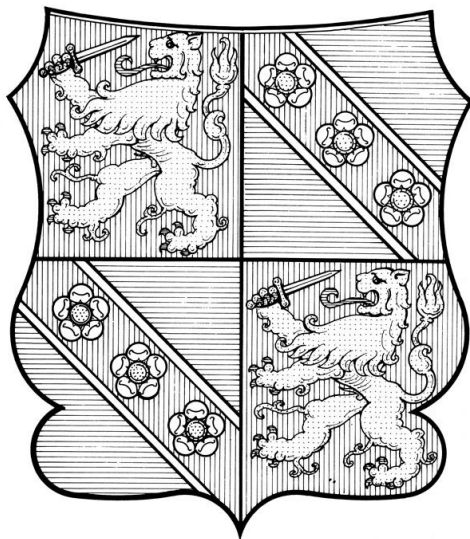
⁵⁸ Voorl. inv. nr. 46, d.d. 17 maart 1626, nr. 47 d.d. 6 maart 1629, 21 mei 1630.

In 1585 is voor het eerst een ontvanger van de ‘generale middelen’ te Bergen op Zoom aangesteld ⁵⁹). De stad Bergen op Zoom kreeg uit de opbrengst van de gemene middelen ter betaling van de kosten van de vesting en de oorlogslasten een bedrag van 3000 ponden. In 1612 werden deze ontvangen van de penningmeester Pieter Willeboorts ⁶⁰).

Johan de Bergaigne komt als ontvanger van de generale middelen voor in de akte van 31

maart 1617 waarbij hij de huizen de Fortune, de (Gulden) Calumne (Kolom) en de Ouergaper (Oude Gaper) in de Blauwehandstraat koopt van de predikant Mr. Pascasius Baers ⁶¹). In 1618 werd hij door Prins Maurits, als bezitter van het markiezaat, benoemd tot schepen van de stad.

Uit niets blijkt dat hij als zodanig niet aanvaard werd; men wees hem op 31 maart 1618 aan om met andere deskundigen de ‘costumen’ (rechtsregels) van de stad op te stellen ⁶²). Op 13 april kreeg hij als eigenaar van de Fortune een erf in gebruik tussen dat huis en de

BERGAIGNE

Afb 7. Wapen van Johan de Bergaigne.

⁵⁹ E.H. Korvezee, ‘Belastingen in Noord-Brabant vóór 1648’ in: *Varia Historica Brabantica* IV, 120-121.

⁶⁰ Voorl. inv. nr. 290.

⁶¹ R 230 fol. 76v.

⁶² Voorl. inv. nr. 45, 31 maart 1618.

school die toen gevestigd was in het tegenwoordige hospitaal aan de Blauwe Handstraat ⁶³).

Het volgende jaar benoemde de prins hem tot burgemeester 'binnen de bank' (dus als voorzitter van het college van rechters). Prompt ontstaat dan oppositie tegen deze benoeming, omdat hij als geboortig van Heusden geen Brabander zou zijn ⁶⁴). Men besloot een delegatie van de prins af te vaardigen om dit bezwaar uiteen te zetten ⁶⁵).

Kennelijk heeft men weinig bereikt, want het volgende jaar benoemde de prins hem tot burgemeester buiten de bank. Wederom wendde men zich tot de prins; deze lokte een beslissing van de raad van Brabant te 's-Gravenhage uit. Deze verklaarde dat, aangezien volgens de 'Blijde Incomste' de hertogen van Brabant moesten zweren om Heusden (dat vroeger bij Brabant had gehoord) weer met het hertogdom te verenigen, de Heusdenaars wel degelijk als Brabanders moesten worden beschouwd en als zodanig toelaatbaar waren tot alle politieke ambten ⁶⁶).

Sindsdien is De Bergaigne tot zijn overlijden in 1652 toe vrijwel onafgebroken in stadsdienst geweest als burgemeester, schepen of weesmeester. Op dezelfde dag waarbij men had gepoogd hem als burgemeester te weren werd hem een subsidie van 50 Karolusguldens toegekend omdat hij zijn huis de Fortune tot 'groot en merckelijck chieraet dezer stad' had verbouwd.

⁶³ Voorl. inv. nr. 45, d.d. 3 april 1618.

⁶⁴ Voorl. inv. nr. 45, d.d. 17 maart 1619.

⁶⁵ Voorl. inv. nr. 45, d.d. 2 en 27 april 1619.

⁶⁶ Voorl. inv. nr. 45, d.d. 12 februari 1620.

Afb 8. Grafzerk van Johan de Bergaigne. Grote of St. Gertrudiskerk te Bergen op Zoom. ([WBA RGKA017](#))

Wel een bewijs dat de oppositie niet tegen zijn persoon was gericht doch een algemene politieke strekking had ⁶⁷). Als ontvanger van de contributies verkocht Johan in 1623 met machtiging van de Raad van State een huis in de stad ⁶⁸). In 1635 verbouwde hij wederom een huis (de Fortune?) in de Blauwe Handstraat en kreeg 50 Karolusguldens subsidie ⁶⁹).

Vijf jaar later kocht hij een huis in de Kettingstraat, genaamd 'de Goutblomme' ⁷⁰). Ook hieraan deed hij verbouwingen, waarvoor hij van de magistraat 40 Karolusguldens kreeg toegelegd ⁷¹).

Blijkens zijn grafzerk in de Grote Kerk te Bergen op Zoom is hij op 3 september 1652 overleden ⁷²). Op dit fraaie stuk steenhouderswerk staat zijn wapen en dat van zijn echtgenote en een opschrift in het latijn. Zijn zoon Jan de Bergaigne jr. komt als schepen in dienst van de stad voor tot 1658.

Het is niet duidelijk of deze dat jaar is overleden; pas op 29 januari 1690 verkochten de erfgenamen van de commandeur majoor Verrucci en Cornelia de Bergaigne, weduwe van Jan de Bergaigne de huizen de Fortune en de Goutblomme ⁷³). Reeds te voren (in 1685) hadden zij

⁶⁷ Voorl. inv. nr. 45, d.d. 13 maart 1620.

⁶⁸ R 231, fol. 147.

⁶⁹ Voorl. inv. nr. 48, d.d. 16 maart 1633.

⁷⁰ R. 235, fol. 61.

⁷¹ Voorl. inv. nr. 291. Stadsrekening 1630 fol. 126.

⁷² P.C. Bloys van Treslong Prins, Gen. en Herald. gedenkwaardigh., 35-36. Afbeelding in Tijdschrift voor Noord-Brabantse Geschiedenis, 1, kol 117-118. Zie ook Booijs, C en Ham,, W van, *Grafmonumenten in de grote of St Gertrudiskerk te BoZ*; Stadies 9, 1993, pag 54.

⁷³ R 244, fol. 166.

aan Hugo de Groot, drossaard en schout van Bergen op Zoom het huis en erf aan de Korenmarkt (het Kleine Hof) verkocht ⁷⁴).

‘In het Kleine Hof’ wordt ‘Crayenburg’

Het was een befaamd geslacht dat nu eigenaar van het ‘Kleine Hof’ werd. Hugo de Groot (in de genealogie de Groot de XIII van die naam) was een kleinzoon van de beroemde Hugo XI ‘Grotius’ de rechtsgeleerde die vooral populair werd door zijn ontsnapping met een boekenkist uit zijn gevangenis op het fort Loevesteijn.

Pieter de Groot (1615 - 1678) vader van Hugo XIII, was gezant van de Staten-Generaal en ondermeer vertegenwoordiger van vele buitenlandse vorsten, zoals de keurvorst van de Paltz, de koning van

⁷⁴ R 243 d.d. 5 oktober 1685.

Over de Bergaigne zie nog De Navorscher 55, 480; A. van Sasse van Ysselt, De voorname huizen van Den Bosch, I 174-175III, 316-317; 1 115, II 16-19.

Het wapen van Jan van Bergaigne was gevierendeeld: I-IV in rood een gouden leeuw met een zilveren zwaard in de rechter klauw; II-lil in blauw een rode zilveragezoomde schuinbalk waarop drie zilveren rozen. Het wapen is dat van de Bergaigne; het eerste waarschijnlijk dat van de Staten-Generaal. Zie J.B. Rietstap, Armorial Général I, 171, PL.CLXXXIII. (Daar is de leeuw abusievelijk als zilver beschreven).

Het wapen Bergaigne is hetzelfde als dat van Joseph Bergaigne 1641-1647 bisschop van 's-Hertogenbosch. Zie: Coppens, Nieuwe beschrijving van het Bisdome van 's-Hertogenbosch I, 's-Hertogenbosch 1840; Historica Episcopatus Sylvaeducensis, Brussel 1721, 109-110.

De verwantschap tussen de bisschop en de Staatse heren Bergaigne kon echter niet worden aangetoond. In dank de heren H. Bossink van het stadsarchief, J. Peijnenburg van het bisdomarchief van Den Bosch en A. v. Loon van het gemeente-archief Tilburg hartelijk voor hun medewerking in deze.

Fr. Paul van Mansfeld vervaardigde een fraaie wapentekening, waarvoor onze erkentelijkheid zeer groot is.

Bohemen, de vorst van Oost-Friesland, de hertog van Oldenburg en ook van de markiezin van Bergen op Zoom.

Aan de laatste functie heeft hij wellicht te danken dat hij voor zijn vijfjarig zoontje in 1663 de belangrijke functies van drossaard, schout en superintendent van het markiezaat van Bergen op Zoom wist te verkrijgen. Deze functie verenigde de rechterlijke, politieke en administratieve topfuncties in stad en land van Bergen op Zoom die tevoren door afzonderlijke personen waren bekleed. Voorshands werden zijn functies waargenomen door Melchior Bastingius.

In dit geval verzetten zich de Bergenaren vergeefs wegens het niet-Brabander zijn van Bastingius. Ook nu moesten zij zich schikken ⁷⁵). Hugo XIII werd in 1679 beëdigd; in 1681 werd hij nog tot stadhouder van de lenen benoemd zodat hij nu bovendien voorzitter van het leenhof van Bergen op Zoom was geworden ⁷⁶). Vier jaar nadien huwde hij met Elisabeth Bastingius, dochter van genoemde Melchior. De koop van het Kleine Hof valt een jaar later, zodat het niet onwaarschijnlijk is dat het paar zich in dit huis vestigde. Hugo XIII overleed op 9 juli 1705; zijn echtgenote op 5 februari 1738 ⁷⁷). Het jaar nadien verkochten zijn zoon Pieter Cornets de Groot en zijn kleinzoon Hugo XIV Cornets de Groot het Klein Hof aan het gilde van de Meersse ⁷⁸). Uit de verkoopakte valt wellicht op te maken dat Elisabeth Bastingius daar gewoond had: de meubelen, glazen, het

⁷⁵ E.A. v. Berestijn, *Bijdragen tot de genealogie van het geslacht de Groot*, 's-Gravenhage 1925.

⁷⁶ ARR 54, fol. 84v.

⁷⁷ Register van de ziekentrooster, inv. nr. 581. Register van begraven, 1738: 15 uren geluid met drie klokken en dat 3 maal daags!

⁷⁸ R 254, d.d. 24 juli 1739.

tuingereedschap, de meloenbakken en de laurierbomen in de tuin bleven buiten de verkoop.

Overigens heet Hugo XIV in 1731 reeds eigenaar van het Kleine Hof; wellicht moeten we hier aan mede-eigendom denken. Hugo huwde in 1739 te Rotterdam en heeft zich daar gevestigd. Hij werd in de Maasstad bewindhebber van de Oostindische Compagnie, lid van het college van de admiraliteit op de Maas en van de stedelijke vroedschap. Van het naast het Kleine Hof gelegen Hof van Hildernisse bleef hij tot 1771 eigenaar ⁷⁹).

Van het huis in het Kleine Hof vernemen we in deze periode weinig. Wel heeft een spectaculaire naamsverandering plaatsgehad, die nauw verband houdt met de adellijke aspiraties van de even fortuinlijke als burgerlijke familie De Groot. Reeds volgens de 16e eeuwse familieoverlevering moesten de drie schijven (bezanten, bollen of

Afb 9. Zegel van Hugo de Groot. 1686.

Afb 10. Zegel van het Gilde van de Meerse.

⁷⁹ R 265, d.d. 19 juli 1771.

koeken) in het familie-wapen zijn afgeleid van dat van de familie Van der Made, de drie kraaien van Crayenburg.

Uit naspeuringen is inmiddels gebleken dat geen van de familieleden dit goed ooit heeft bezeten, tot in de negentiende eeuw een van de afstammelingen het huis tussen Delft en Naaldwijk kocht ⁸⁰).

Nog bonter maakte men het door de naam Cornets, die Hugo XIII aan zijn familienaam toevoegde. Men beweerde af te stammen van een adellijke familie uit Orange (Frankrijk) waarvan men de drie hoorns (cornets) in het wapen voerde, vergezeld van een schildje met het wapen van de prinselijke familie de Baux (een ster). Hugo voerde dit wapen gevierendeeld met Crayenburg, gedekt met een gravenkroon ⁸¹). De nieuwe naam van het Kleine Hof kan dus door Hugo XIII zijn ingevoerd.

Afb. 11. Het Kleine Hof en omgeving volgens een fotomontage, ca. 1914.

Links de Noordsingel en de 'Berg van Zwart'. Rechts onder meer het Kleine Hof. In het midden de Meerse tuin. Op de achtergrond de St. Josephkerk. ([achterin deze publicatie](#) is dezelfde afbeelding op grotere schaal opgenomen) WBA [SNOI001](#) en [SNOI002](#)

⁸⁰ Beresteijn a.w. 27.

⁸¹ ARR 2614.

Als tweede komt zijn zoon Pieter Cornets (1684 - 1747) in aanmerking, die zich zelfs 'vrijheer' van Kraaijenburg noemde. Hij volgde zijn vader als drossaard enzovoort op. Werd hij misschien in het Kleine Hof geboren? Vreemd is, dat de naam 'Crayenborch' voor het Kleine Hof pas in 1771 voor het eerst voorkomt, juist als de familie de Groot zijn relaties met deze hoek van de stad verbreekt. Overigens bleven leden van het geslacht tot 1830 in Bergen op Zoom woonachtig ⁸²).

De Meerse Tuin

Zo werd in 1739 het Meerse- of Koopmans-ambacht eigenaar van het huis. Dit gilde was in 1440 opgericht voor iedereen die 'maelgerie' (kleine metalen voorwerpen) 'apothecarijen' (kruiden, geneesmiddelen) 'meerselarije' (snuisterijen, kruidenierswaren) wijn, garen, papier, goud of zilver, huishoudelijke artikelen, beddegoed enzovoort verkocht. Nadien zijn verschillende van 'de onderhavige takken van kleinbedrijf en kleinhandel afgescheiden en in afzonderlijke gilden georganiseerd, zoals de apothekers, de goud- en zilversmeden. De koopsom was f 1400,-- 78).

Tijdens de belegering door de Fransen in 1747 werd ook dit huis beschadigd; volgens een in 1749 opgestelde schattingslijst kwam deze schade op een bedrag van f 1200,-- ⁸³). Uit een verzoekschrift door de dekens en gezworenen van het gilde in 1759 ingediend, weten we, dat door W. v. d. Sluijs en anderen reeds tijdens de bezetting door de Fransen (1747-1748) voor f 400,-- aan het gebouw werd hersteld.

⁸² A.A. Vorsterman van Oyen, Hugo de Groot en zijn geslacht, Amsterdam 1883 12-22.

⁸³ Voorl. inv. nr. 451b.

Afb. 12. Deel van de maquette van Bergen op Zoom ca. 1752. Even rechts van het centrum het Kleine Hof. Linksboven de Noordwal. Links van het midden het Kruithuis Dumont. Onderaan de Minderbroederstraat.

([WBA RWAT044](#))

Om de schulden van het gilde te betalen besloot men een nieuwe kamer aan te bouwen om daarin de tapnering te laten uitoefenen ⁸⁴). De hovenier, die het huis bewoonde, was sindsdien ook caféhouder ⁸⁵). Enige stukken betreffen de verhuring van het huis c.a. rond 1761. Het huis werd beschreven als 'huis en hof, tegenwoordig gebruikt tot een tapperije, genaamd den Thuijn van de Meersche'. Behalve de betaling van de huursom had de huurder als plicht de vruchtbomen, de tuin (die versierd was met palm, taxis, bloemen en ander 'Cirasie'), de iepenboomhaag rond de tuin, de terrassen (boven en beneden) en de kolfbaan in de tuin te onderhouden.

⁸⁴ Gilde-archieven G 395.

⁸⁵ Gildearchieven G 235.

Het gilde reserveerde voor zich het gebruik van de ‘nieuwe’ benedenkamer, de kasten naast de schoorsteen en het keldertje daarin staande (om wijn en bier in te bewaren). Mocht het gilde gebruik willen maken van de grote kamer boven de kelderkamer, dan

Afb. 13. Situatie van het Kleine Hof en omgeving volgens een kaart van Bergen op Zoom ca. 1752. Links de Minderbroederstraat. Rechts de Korenmarkt. P = Kruithuis Dumont H = binnenplein Gasthuis. Gemeentemuseum, bruikleen van het gemeente-archief. WBA [KG231](#)

mocht de huurder de benedenkamer in de tuin gebruiken 85).

Als huurder zijn bekend Frederik Janssen (1753); Hendrik Herman Willekens (1761); en Cornelis Janssen (1763) ⁸⁶).

Het koopmansgilde, dat in 1759 reeds diep in de schulden stak (rond de f 600,-) verkocht in 1790 het huis en de tuin aan Arnoldus Maartens voor f 3400,-. Uit de verkoopsom kan wel blijken dat de aanbouw, waarschijnlijk langs de Goudenbloemstraat, aanzienlijk was. Het Gilde behield voor zich het gebruik van de benedenkamer tegen de tuin (die men gewoon was als gildekamer te gebruiken) de kasten in die kamer, de bovenzolder voor het opbergen van brandhout en de vrije doorgang

⁸⁶ Voorl. inv. nr. 959.

naar die ruimten alsmede tot de tuin ⁸⁷). Met de benedenkamer is kennelijk bedoeld de huidige keukenkelder.

Van de koopsom moest *f* 2200,-- contant worden voldaan en het overige werd als een schuld van *f* 1200,-- à 4 % per jaar op het huis gevestigd.

Blijkens een kanttekening in de marge van de akte is deze schuld in 1798 door Nicolaas Maletaux afgelost. Blijkens de wijklijsten had deze in Hasselt (Overijssel) geboren 'caffetier' (caféhouder) zich omstreeks 1794 te Bergen op Zoom gevestigd. Het ging hem blijkbaar niet slecht te Bergen op Zoom: in 1796 kocht hij de panden Klein Engeland en het Scheurkussen aan de Grote Markt, waarbij het Klein Hof diende als onderpand voor het op tijd betalen van de koopsom ⁸⁸).

In hetzelfde jaar deed zich een incident voor in 'den Meerschen Gilde tuin'. In de tuin was een grote nieuwe kamer gebouwd tegenover de kolfbaan. Daar vond nu een vechtpartij plaats tussen enige inwoners van de stad ⁸⁹). Waarschijnlijk is met deze nieuwe kamer de uitbouw bedoeld die nog te zien is op de oudste kadastrale minuutplan van de stad van 1832. Kennelijk was deze aanbouw als balzaal ingericht. De dwarsvleugel, reeds in de zeventiende eeuw aangebouwd, is vóór of tegelijkertijd met de bouw van de balzaal geheel gewijzigd.

De bestemming tot Gildetuin kwam in 1798 tot een einde. In dat jaar werden alle gilden in de stad ontbonden. Behalve de archiefstukken vond men het gildevertrek een spiegel met een bruine lijst, een koperen blaker, een loden tabakspot, een naamlijst van de dekens, een

⁸⁷ R 270 fol. 26.

⁸⁸ R 272, d.d. 4 maart 1796.

⁸⁹ Notariële archieven 1030, akte nr. 131.

ijzeren el en maatstok, een fakkel, een tang, 24 toortsen en 30 brandemmers ⁹⁰). Een vrij sober geheel.

Tot 1849 bleef Malletaux (of Malletoux) eigenaar. Zelf bewoonde hij het pand sinds 1799 niet meer; toen woonde er zijn broer G. Malletaux ⁹¹) Waarschijnlijk om de grote tuin en de aangebouwde balzaal bleef het Hof ook na 1798 aantrekkelijk voor feesten van enige omvang. Zo werd in 1811 ter gelegenheid van het doopfeest van de koning van Rome (zoon van Keizer Napoleon) een groot bal gehouden. De stadsautoriteiten waren aanwezig; de zaal en de tuin waren geillumineerd en versierd ⁹²).

Volgens van Dam van Ysselst vond er in 1830, ten tijde van de Belgische Opstand, een bal plaats, waarbij veel militairen tegenwoordig waren ⁹³).

Rond 1849 eindigt deze functie van het Kleine Hof. Wellicht houdt dit mede verband met de verhuizing twintig jaar eerder van ondermeer de Roomse kerk van de Korenmarkt naar de Grote Markt, waardoor deze hoek van de stad minder bezocht werd. Ook kwamen enige zalen in het centrum meer in trek als oorden van vermaak en ontspanning. Hiermee brak het voorlaatste hoofdstuk in de geschiedenis van het pand aan.

⁹⁰ Voorl. inv. nr. 1263.

⁹¹ Voorl. inv. nr. 959.

⁹² Archieven Franse tijd inv. nr. 4.

⁹³ W. van Dam van Isselt, Een en ander omtrent de vesting Bergen op Zoom in de jaren 1830/ 39, z.pl.z.j., 28 meldt een bal dat op 31 dec. 1830 in de Meerse tuin was georganiseerd. Hij noemt overigens het Klein Hof het Plein Hof, naar het pleintje er vóór!

Van hoveniers en gastarbeiders (1849 - 1976)

Deze periode vertoont een stijgende lijn tot 1920; van 1920 tot 1976 een dalende lijn. In de eerste tijd werd het huis uitgebreid en verbouwd tot een wooncomplex. In de tweede periode is het complex juist dankzij het feit dat het voor één gezin te groot was, bijna totaal uitgewoond. De eerste eigenaar in deze periode was de heel en vroedmeester Eduard D. van Putte. Hij woonde niet in het kernhuis, doch in de dwarsvleugel, waarvan hij een deel aan de zijkant alsmede de achterbouw (balzaal enzovoort) in 1851 liet afbreken. Door vergelijking van de kadasterkaarten (afbeeldingen nrs. 14 - 16) wordt dit duidelijk.

In het kernhuis woonden ondermeer de families P. Hagenaars-Hopmans (c. 1800 - 1830), Joh. Bruys-Hagenaars (c. 1840 - 1851, zijn weduwe tot 1876). Van de Putte woonde in de dwarsvleugel van 1805 tot 1871. In 1874 is het geheel verkocht aan C. Ph. de Swert. Deze kocht ook de aanpalende boerderij, zodat zijn bezit zich van de Korenmarkt tot aan de Dumontsdreef uitstreckte. Langs de Goudenbloemstraat en het Bleekveldje liet hij een rij huisjes bouwen. In 1879 liet hij de dwarsvleugel aanbouwen tot aan die huisjes, zodat de noordwand van de Gouden bloemstraat één gesloten geheel werd⁹⁴).

In die tijd is ook een deel van de vestingwallen aan de noordkant van het bezit gesloopt. In plaats van de wal kwam daar nu de Noordsingel te lopen. Een stuk wal met een muur bleef nog jaren staan en heette in de volksmond 'de berg van Zwart' naar de eigenaar de Swert. Deze vertrok in 1893 naar Yerseke, nadat hij in 1880 nog de gevel van het kernhuis had laten veranderen.

⁹⁴ Bouwvergunningen 1879 nr. 18 en 1880 nr. 184.

Reeds in 1892 had D. Bruys vergunning gekregen een inrijpoort en een deur in de gevel van de dwarsvleugel te laten zetten ⁹⁵). Toch werd niet hij de nieuwe eigenaar doch de gezusters Dekkers te Ossendrecht. Pas in 1907 verkochten deze dames het complex aan Cornelis Bruys Franciscuszoon (1859 - 1917) een neef van eerstgenoemde Bruys. Deze woonde zelf niet in het complex. Wel liet hij in 1908 de dwarsvleugel splitsen in een beneden- en een bovenwoning. Ook was het pand al eerder door het dichtmetselen van een tussendeur in twee delen gesplitst. Achter de woning liet hij een 'koeistal', een paardenstal, en een dorsvloer onderbrengen in één schuur ⁹⁶). Sinds die tijd moeten we dus drie delen onderscheiden:

- A. Het kernhuis, genummerd E 242, later Goudenbloemstraat 21. Dit oudste gedeelte bleef tot omstreeks 1920 bewoond door huurders (waaronder F. Bennaars van Uffelen). Daarna woonde er de weduwe van Cornelis Bruys-Musters, vervolgens de nieuwe eigenaar Jac. Bruys (1941 - 1949), zoon van Cornelis Bruys. Door inwendige splitsing van het pand konden er de gezinnen van Johannes en Wilhelmus Bruys, zoons van Jacobus, wonen. Na respectievelijk 1952 en 1954 werd het pand verhuurd aan een afwisselende groep gastarbeiders (in totaal 23 Turken).
- B. De dwarsvleugel, genummerd E 243, later Goudenbloemstraat 23. Hier begon de overmatige bewoning nog eerder: tussen 1920 en 1940 woonden er in totaal 30 gezinnen(!) zodat bijna ieder jaar de verhuishagen voor de deur stond. Tot 1976 nam dit af: toen

⁹⁵ Bouwvergunningen 1892 nr. 1949.

⁹⁶ Bouwvergunningen 1907 nr. 5615. De laatste paragraaf is samengesteld met behulp van gegevens uit de registers van de burgerlijke stand, bevolkingsregisters en kadastrale leggers.

woonden er 'slechts' 18 gezinnen. Dat waren sinds 1972 Turkse gezinnen en enige 'alleenstaande' gastarbeiders.

- C. De aangebouwde dwarsvleugel E 243, later Goudenbloemstraat 25 en 25a.

De benedenwoning bleef in handen van verwanten van de eigenaars, zoals Petrus Bruys (een 'ver' familielid gehuwd met Johanna Bruys, dochter van Cornelis!) en daarop Jacobus Bruys-Barrevoets, zoon van Cornelis, die er tot 1941 woonde en daarna verhuisde naar het kernhuis (A). De benedenwoning werd daarop steeds verhuurd, het laatst aan T.W. Maat (overleden 1977). De bovenwoning herbergde in successie tussen 1940 en 1976 een 12-tal gezinnen (sinds 1972 Turkse).

Door erfdeling was Jac. Bruys in 1940 eigenaar van het complex geworden. Zijn erfgenamen verkochten in 1976 de panden A en B aan P. van den Bulck. Deze liet de panden weer samenvoegen en het geheel restaureren. Fr. van den Bulck kocht pand C; ook deze zal zijn woning (laten) verbeteren. Noteren we nog, dat de tuin achter het complex sterk in oppervlakte is verminderd. Op een deel ervan is in 1953 een flatgebouw opgericht (tegenover het Ravelijn Op den Zoom). Een groot deel van het restant is gemeente-eigendom geworden en wordt door een particulier ⁹⁷⁾ gebruikt.

De restauratie, onder architectuur van ir. J.L.C. Weyts, werd uitgevoerd door Bakx Bouwmaatschappij B.V. De werkzaamheden begonnen in februari, de eerste oplevering vond in november 1977 plaats.

Door de laatste aankopen en restauratie is een nieuw hoofdstuk begonnen in de geschiedenis van 'Het Klein Hof', die met recht als 'bewogen' mag worden gekenschetst.

Bergen op Zoom, juni 1977/1978.

⁹⁷⁾ Bloemisterij gebroeders Dries

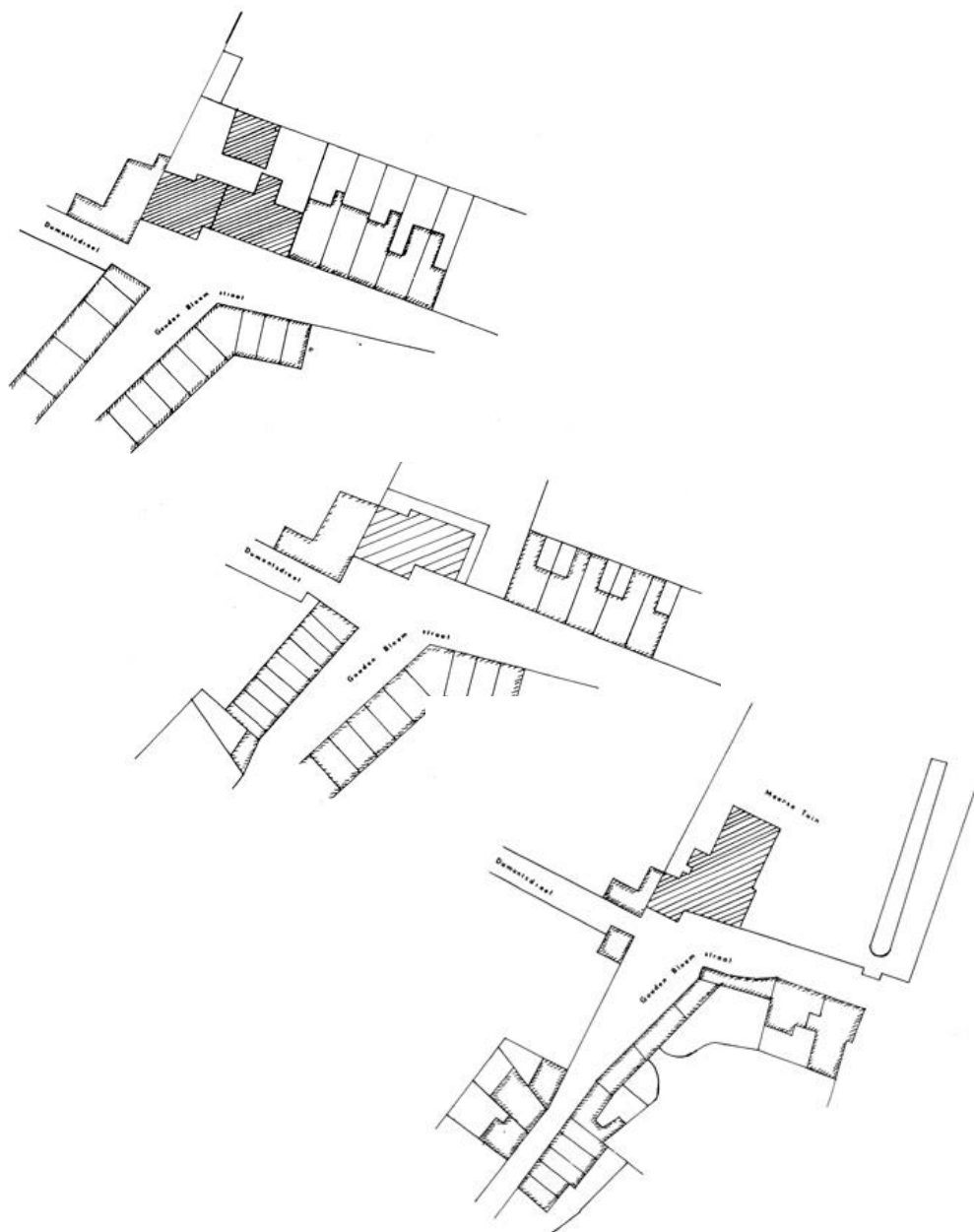
Aantekeningen

Alle aangehaalde gegevens zijn afkomstig uit het gemeente-archief van Bergen op Zoom.

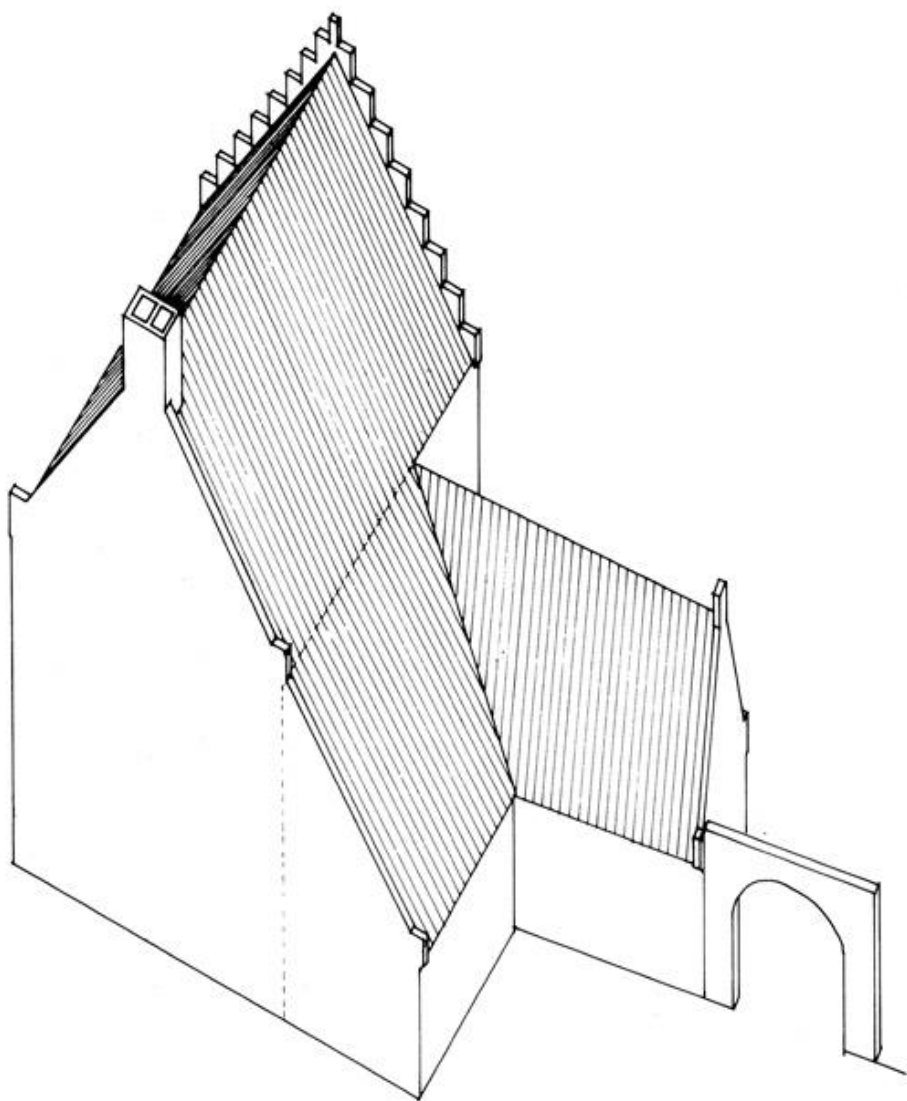
R = rechterlijke archieven;

voorl. inv. = stadsarchief tot 1810, voorlopige inventarisatie;

ARR = archieven van de raad en rekenkamer van de markies van Bergen op Zoom.

14-16. Situaties van het Kleine Hof volgens de kadastrale kaarten van 1832 [14] 1868[15] en 1977 [16].

Afb. 17. Isometrische projectie van het Kleine Hof volgens de toestand 1630.

BOUWGESCHIEDENIS

door

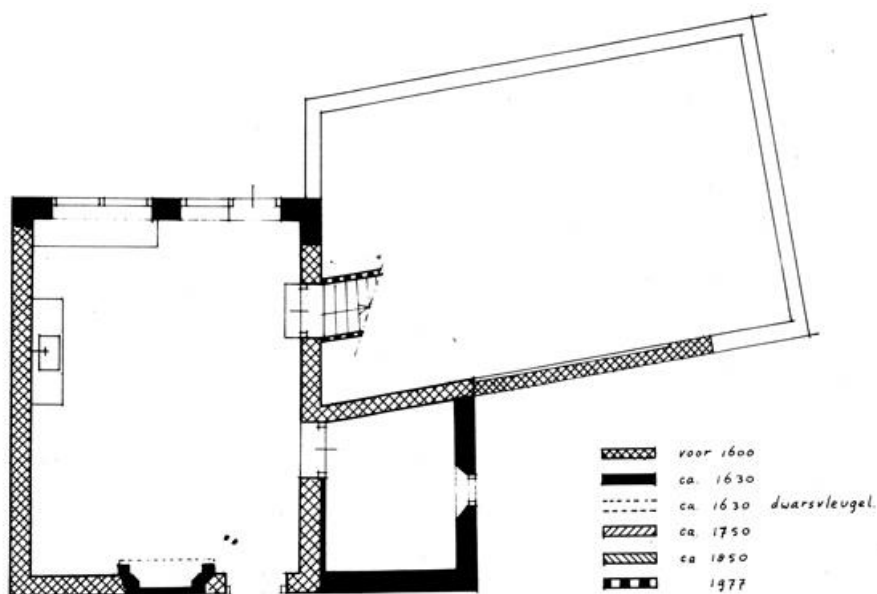
J.L.C. Weyts

De vroegere bebouwing

Van het voormalige ‘Kleine Hof’ zijn bij de restauratie van het huidige huis weinig overblijfselen aangetroffen. Alleen het ondergedeelte van het kernhuis (met uitzondering van de achtergevel), alsmede een gedeelte van de voorgevel van de dwarsvleugel dateren van vóór 1600. Dat we hier met overblijfselen van oudere gebouwen te maken hebben, blijkt uit het voorkomen van schoon gewerkt gevelmetselwerk in het inwendige van het huis.

Een andere aanwijzing is de aangetroffen fundering van een schoorsteen, die niet bij het huidige huis behoort, doch waarvan in een deel van het opgaand metselwerk de sporen van de aanhechting zichtbaar waren.

Op basis van deze gegevens kan worden aangenomen, dat het bestaande huis een voorganger had, dat hetzelfde grondvlak had als het huidige kernhuis. Mogelijk was het oudere huis dieper dan het kernhuis, aangezien de bestaande achtergevel geheel rond 1630 gebouwd is. Het oude gevelgedeelte van de dwarsvleugel kan een tuinmuur geweest zijn met daarin opgenomen een inrijpoort. Mogelijk is ook, dat het een overblijfsel is van een gebouw, dat ongeveer gelijk van omvang was als de oudste dwarsvleugel. In de dwarsvleugel is op een diepte van ca. 1 m onder de vloer van de voormalige gildekamer de fundering van een 1½ - steens bakstenen muur aangetroffen.

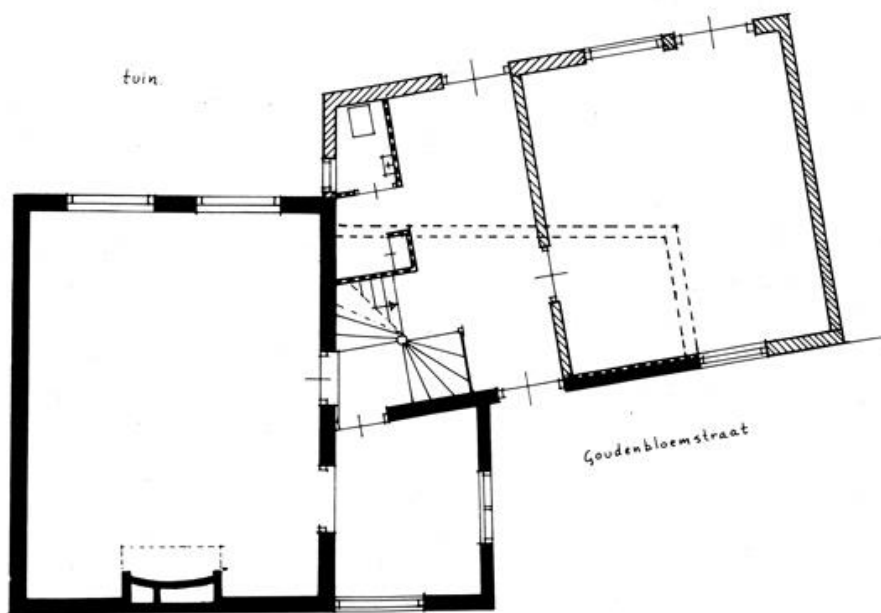

Afb 18. Plattegrond van de kelderverdieping na de restauratie.

Er naast lag aan de straatzijde een bestrating van veldkeien, die mogelijk gestrookt heeft met een middeleeuws straatniveau. Deze vondst is verder niet te plaatsen, behalve dan dat de fundering een restant is van een bouwwerk, ouder dan het middeleeuws huis dat aan de nog bestaande 17e eeuwse voorafging.

Het huidige huis

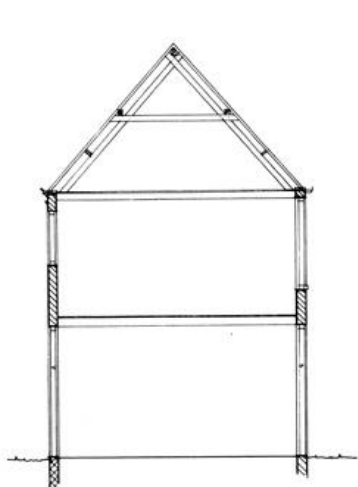
Het huidige huis Goudenbloemstraat 21-23 bestaat uit drie afzonderlijke bouwlichamen: een rechthoekige kern met lengte-as loodrecht op de straat, een dwarsvleugel evenwijdig aan de straat en in de inwendige hoek aan de straatzijde een ahang ([afb. 18](#) en [19](#)).

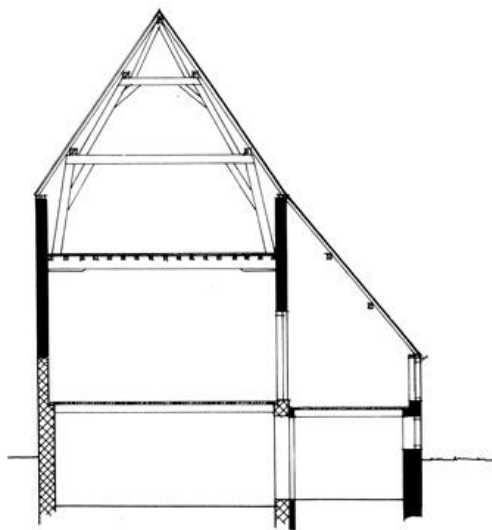
Afb 19. Plattegrond van de begane grondverdieping en de bel-etage na de restauratie.

Het kernhuis is het oudst en zal, blijkens de archiefvondsten rond 1626 gebouwd zijn. Het gebouw telt drie verdiepingen: een half onder het maaiveld gelegen kelderkeuken, een bel-etage en een zolder (afb. 20). De kelder heeft een houten zoldering, bestaande uit grenen moerbalken 30 x 19 cm en 8 cm dikke vloerdelen, een zeldzame constructie die zover bekend elders in onze stad niet voorkomt.

De bel-etage heeft een zoldering van grenen moerbalken en kinderbalken. De moerbalken hebben fraaie geprofileerde sleutelstukken met uitzonderlijk profiel ([afb. 28](#)). Qua vorm is alleen verwantschap met de balksleutels in het Stadhuis aanwijsbaar. Natuurstenen consoles zijn nooit aanwezig geweest. De kap bestaat uit twee-jukkige grenen schaargebinten, waarop de nokconstructie staat.

Afb. 20. Dwarsdoorsnede
over de dwarsvleugel.

Afb. 21. Dwarsdoorsnede over
het kernhuis en de afgang.

Tegen de binnenkant van de straatgevel stonden vanouds, juist als vóór 1600, de schoorstenen: één in de kelder en één op de bel-etage. Alleen op de zolderverdieping was de oorspronkelijke constructie nog bewaard in een groot deel van de schoorsteenkanalen. Op beide lagere verdiepingen zijn alleen de ravelingen ter plaatse van de doorvoer in de balklagen bewaard gebleven.

Afb 22. Straatgevels van het kernhuis en de dwarsvleugel
vóór de restauratie. (WBA [SGOU033](#))

Met de buitengevels van het kernhuis is het merkwaardig gesteld. De topgevel aan de straat is streng van opzet en afgewerkt met vlechtingen ([afb. 22](#) en [23](#)). De enige aanwijsbare oorspronkelijke lichtopeningen waren de zoldervensters, die thans gereconstrueerd zijn. De ontlastingsbogen boven deze vensters zijn aangetroffen. Of er ter plaatse van het huidige keldervenster ook oorspronkelijk een venster geweest is, was niet meer vast te stellen.

Voor het overige is de gevel geheel gesloten. De topgevel aan de tuinzijde is werkelijk het tegendeel van de voornoemde [afb. 24](#) en [25](#)). Deze gevel, oorspronkelijk een trapgevel, is voorzien van grote vensters. Ter versiering van deze in helderrode baksteen opgetrokken gevel zijn zandstenen speklagen, hoekblokken en geprofileerde waterslaglijsten aangebracht. De balk- en gordingankers zijn ware stalen van siersmeedkunst. Zeer

Afb. 23. Straatgevel van het kernhuis na de restauratie, 1973.

(WBA [Dia 0240](#))

merkwaardig is een sluitblokje boven het linker raamkozijn van de bel-etage, waarin het getal 1596 is gekapt. Ware het niet, dat de archivalia het volstrekt onaannemelijk maken, dan zou dit getal kunnen gelden als het bouwjaar van de gevel ([afb. 29](#)).

Afb. 24. Achtergevel van het kernhuis vóór de restauratie.

(WBA [SGOU042](#))

Merkwaardig is, dat de achtergevel door een doorlopende bouwnaad gescheiden is van de rest van het huis. Aangezien de bouwtijd van gevel rond 1630 moet liggen, zou hieruit te concluderen zijn, dat een gedeelte van het opgaand werk van de andere drie gevels toch van vóór 1600 moet dateren. Een aanwijzing in die richting is ook te vinden in de oostelijke zijgevel. Het gevelgedeelte, waar later de afhang tegenaan gebouwd werd, is tot ca. 140 cm boven de vloer van de bel-etage in de afhang als gevoegd buiten gevelwerk uitgevoerd.

Het hoger opgaand werk is duidelijk nooit een buitengevel geweest, met uitzondering van het gedeelte aansluitend bij de achtergevel dat gelijk met die gevel opgetrokken is naast en boven de oudste dwarsvleugel.

Afb. 25
Achtergevel van
het kernhuis na de
restauratie, 1978.
(WBA [SGOU041](#))

De dwarsvleugel bevat nog een gedeelte, dat van vóór 1600 moet dateren. De straatgevel bevat een fragment van een laatgotische poortboog, in witte kalksteen uitgevoerd ([afb. 30](#)). De boog heeft een profilering met een kwarthol. Deze boog is dezelfde, die op de maquette uit 1751 te zien is in de tuinmuur naast de voorganger van de huidige dwarsvleugel. De oorspronkelijke functie zal koetspoort of toegangspoort tot een achtererf geweest zijn. Dat ook andere delen, met name het onderstuk van de straatgevel van de dwarsvleugel ouder zijn dan 1626, was te zien in de afhang. Aansluitend op het schoon metselwerk van de zijgevel van het kernhuis, was ook hier, zij het 20 cm minder hoog reikend, duidelijk

schoon metselwerk aanwezig. Door de aanwezigheid van een deurkozijn was niet uit te maken of beide gevelgedeelten in verband gemetseld zijn geweest. Het formaat van de gebruikte bakstenen was 18 à 19 x 9 x 4,5 cm.

Tegelijk met de bouw van het kernhuis rond 1626 zijn de ahang en de voorganger van de huidige dwarsvleugel opgetrokken. De ahang sluit qua geveldetailering aan bij de straatgevel van het kernhuis. De hoek is versterkt met witte kalkstenen boekblokken. Inwendig telde dit gebouw een kelder, een in de kap stekende hoofdverdieping en een vliering. De zoldering van de kelder is analoog aan die van de kern. Het peil van de bovenliggende vloer is 20 cm. lager dan dat in de kern. De vliering is bij een latere verbouwing verdwenen. Het niveau van de vroegere vloer is herkenbaar in de verjonging aan de binnenkant van de straatgevel.

Afb. 26 Straatgevels van de ahang en de dwarsvleugel vóór de restauratie. (WBA [SGOU033](#))

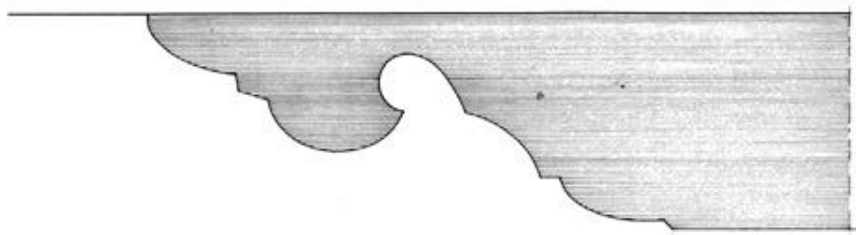
Afb. 27. Straatgevels van de ahang en de dwarsvleugel na de restauratie, 1978. WBA [SGOU035](#))

De bij de bouw rond 1626 behorende dwarsvleugel is op de straatgevel na verdwenen. Het was een gebouw van één verdieping met een kap, waarvan de nok lag ter hoogte van de muurplaat van het kernhuis ([afb. 17](#)). Aldus sloten de bekapping van de afhang en de dwarsvleugels op elkaar aan met een kilgoot. De achtergevel van dit gebouw sloot ca. 50 cm vóór de achtergevel van de kern aan op de zijgevel. De dwarsvleugel was ook korter dan de huidige. De eind-topgevel moet ongeveer bestaan hebben ter hoogte van de linker kozijn-stijl van het huidige voorgevel-venster op de begane grond.

Omstreeks het midden van de 18de eeuw is het huis flink verbouwd. De dwarsvleugel moet toen vergroot zijn tot zijn huidige hoogte en diepte. Deze nieuwbouw komt waarschijnlijk overeen met de in het eerste hoofdstuk vermelde nieuwe tapperij. Wellicht is tegelijkertijd de balzaal aangebouwd, die in 1851 is afgebroken. Door deze afbraak onttrekt zich dit deel van de bouwgeschiedenis aan onze waarneming.

De nieuwe dwarsvleugel telt twee verdiepingen en een zolder. Beide balklagen zijn enkelvoudig van balken 20 x 15 cm. De thans nog bestaande eiken voordeur met kozijn en achterdeurkozijn dateren uit de bouwtijd.

Afb. 28. Profiel van een balksleutel in het kernhuis.

Afb 29. Detail van de achtergevel met sieranker en sluitblokje.

WBA [SGOU044](#)

Omstreeks 1850 is de oorspronkelijke eind topgevel verwijderd. Het gebouw is toen verlengd met een aanbouw ter plaatse van de oorspronkelijke middeleeuwse ingangspoort. Deze verlenging is nog herkenbaar in de zolderbalklaag: het gedeelte boven de voormalige poort bestaat uit

dunne balken 7 x 18 cm. De balken van de verdiepingsbalklaag zijn in de dwarsvleugel in 1908 opnieuw gelegd, zodat hier de 18e eeuwse bouwsporen verdwenen. De huidige bekapping is tegelijk met de verlenging omstreeks 1850 tot stand gekomen.

Waarschijnlijk tegelijkertijd met de verlenging van de dwarsvleugel zijn ook het kernhuis en de afdang flink verbouwd. De op de dwarsvleugel aansluitende gevel van de afdang werd tot dezelfde hoogte als die van de dwarsvleugel opgetrokken. Beide gevels kregen een nieuwe aaneensluitende kroonlijst. Om het dak van de afdang omhoog te kunnen brengen moest ook het aansluitende dakvlak van het kernhuis tot aan de nok opgelicht worden. De straat-topgevel kreeg diensgevolge de merkwaardige vorm, die nog tot de restauratie bestond.

In 1908 is de dwarsvleugel als een aparte woning afgesplitst. Daarbij werden in de voorgevel een nieuw deur- en raamkozijn aangebracht. In de periode tussen de wereldoorlogen zijn in de

afhang en in de straatgevel van het kernhuis nieuwe raamkozijnen aangebracht.

De restauratie

De restauratie van het huis die in 1977 plaatsvond, heeft een overwegend conserverend karakter gedragen. De grootste ingreep is wel geweest het wegnemen van de eind 18de eeuwse verhoging van de afhang en het aansluitende dakvlak van de kern. De aanleiding hiertoe was het herstel van de oorspronkelijke ruimtewerking in de kap van het kernhuis. Verder zijn in de straatgevel van de kern de kloosterkozijnen in de top gereconstrueerd. Het 20ste eeuwse venster op de bel-etage in die gevel is weer dichtgemetseld om de volstrekte oriëntatie van het woonvertrek op de tuin te herstellen. Ook de geheel dichtgemetselde vensters van de kelderkeuken zijn

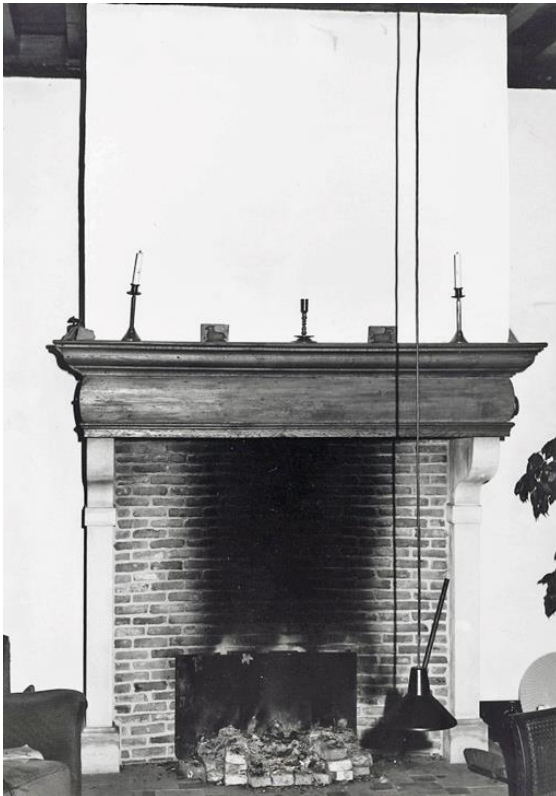
Afb 32. Achtergevel van de dwarsvleugel vóór de restauratie. WBA [SGOU034](#)

Afb 33. Achtergevel van de dwarsvleugel na de restauratie, 1978. WBA [SGOU038](#)

gereconstrueerd. Voor het overige zijn de gevels overwegend slechts schoongemaakt en hersteld.

Inwendig is de oorspronkelijke schoorsteenpartij in het kernhuis hersteld, met monumentale schoorstenen in de kelderkeuken en de bel-etage daarboven ([afb. 31](#)). Verder is een nieuw trappenhuis aangebracht, terwijl in de dwarsvleugel enige indelingswijzigingen t.b.v. het woongerief zijn aangebracht. In de kelderkeuken is een keukeninrichting aangebracht, samengesteld uit een gerestaureerd houten aanrecht met eiken blad, afkomstig uit dit huis, en een arduinen gootsteen, afkomstig van een huis op de Hoogstraat.

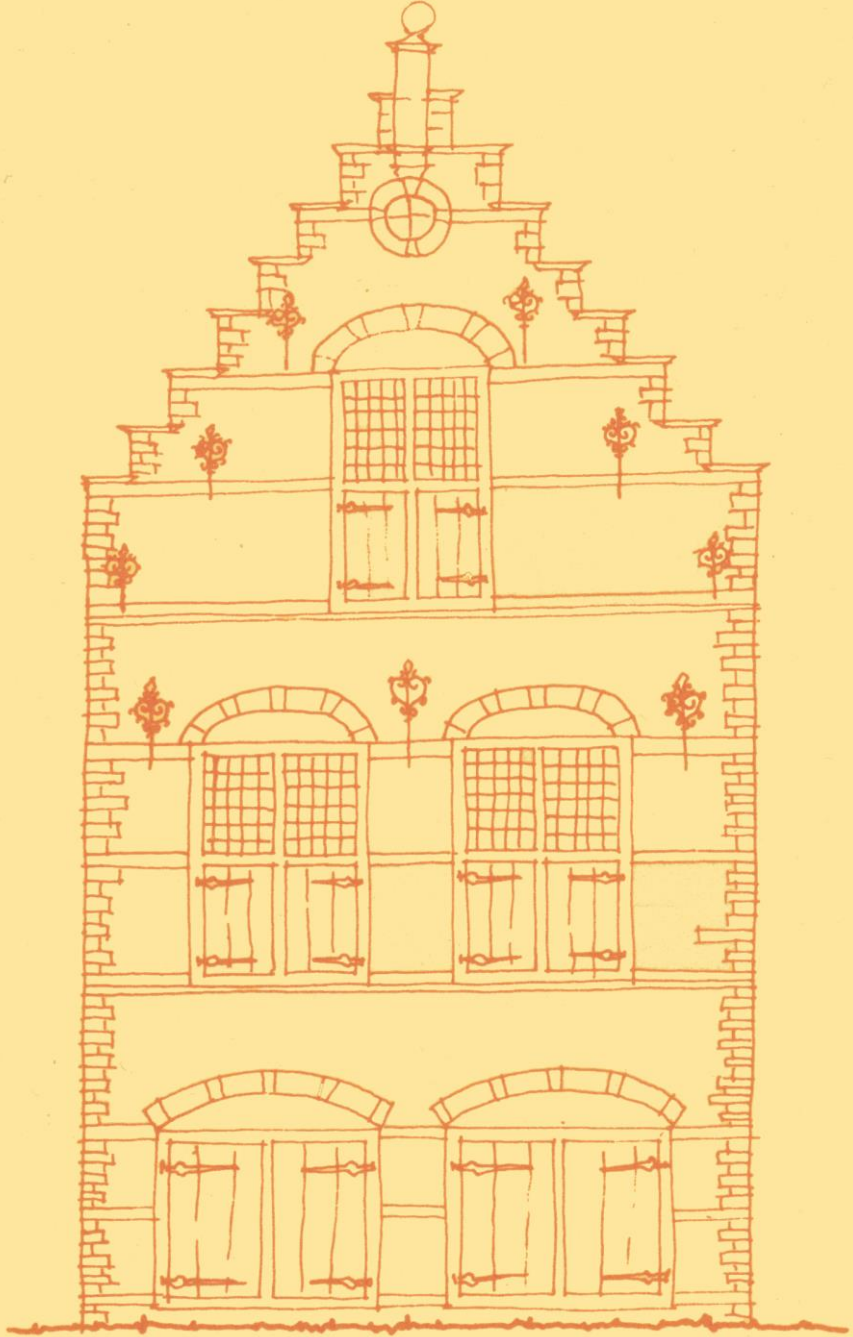
Afb. 31. Interieur van de bel-etage na de restauratie, 1978.
WBA [SGOU040](#)

Afb 30. Fragment van een vroegere poortdoorgang in de dwarsvleugel.
[WBASGOU036](#)

Afb 34. Interieur van de kelderkeuken na de restauratie, 1978.

Achtergevel van het kernhuis. Reconstructie van de
situatie na de bouw, 1630.

Grote afbeelding van Meerse tuin en Berg van Zwart

Afb. 11. Het Kleine Hof en omgeving volgens een fotomontage, ca. 1914.

Links de Noordsingel en de 'Berg van Zwart'. Rechts onder meer het Kleine Hof. In het midden de Meerse tuin. Op de achtergrond de St. Josephkerk.

WBA [SNOI001](#) en [SNOI002](#). Klik op de nummers voor weergave van de originele afbeeldingen.